

УДК 330.322

О.Б. Семченко-Ковальчук, здобувач

Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МАЛОГО І СЕРЕДНЬОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ**Е.Б. Семченко-Ковальчук**, соискатель

Черниговский государственный технологический университет, г.Чернигов, Украина

СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА: РЕГИОНАЛЬНЫЙ АСПЕКТ**O.B. Semchenko-Kovalchuk**, applicant

Chernihiv State Technological University, Chernihiv, Ukraine

STATE AND PROSPECTS OF SMALL AND MIDDLE-SIZED BUSINESS DEVELOPMENT: REGIONAL ASPECT

Досліджено та охарактеризовано сучасний стан малого та середнього сектору підприємництва в регіонах України, проведено аналіз основних показників малого та середнього підприємництва в Україні, виявлено проблеми, що сповільнюють його розвиток, визначено шляхи їх подолання.

Ключові слова: *мале та середнє підприємництво, малий та середній бізнес, регіон, конкурентоспроможність регіону, регіональна політика, розвиток.*

Исследовано и охарактеризовано современное состояние малого и среднего сектора предпринимательства в регионах Украины, проведен анализ основных показателей малого и среднего предпринимательства в Украине, обнаружены проблемы, которые замедляют его развитие, определено пути их преодоления.

Ключевые слова: *малое и среднее предпринимательство, малый и средний бизнес, регион, конкурентоспособность региона, региональная политика, развитие.*

The present condition of small and medium business sector in the regions of Ukraine was studied and described. The main indexes of small and medium business in Ukraine were analyzed. The problems that slow down its development were found out and ways to overcome it were given.

Key words: *small and middle-sized business, small and middle-sized business activity, region, competitiveness of region, regional policy, development.*

Постановка проблеми. Формування ринкової системи господарювання пов'язане зі зростанням підприємницької активності в усіх сферах національної економіки. Особлива роль належить малому та середньому підприємництву, яке є одним із вагомих чинників формування конкурентного середовища і виступає своєрідним двигуном економічного розвитку. Мале та середнє підприємництво у процесах подолання економічної кризи на національному рівні у глобальній економіці посідає одне з центральних місць. Це обумовлюється певними особливостями малого підприємництва, оскільки воно дає економіці гнучкість, мобілізує виробничі і фінансові ресурси населення, здійснює структурну трансформацію господарського комплексу, забезпечує насичення ринку споживчими товарами та послугами, вирішує проблему зайнятості населення [2]. Недооцінка ролі та значення малого та середнього підприємництва як структуроутворюючого елемента ринкової економіки уповільнює просування України шляхом ринкових перетворень.

В економічно розвинених країнах число малих і середніх підприємств перевищує 80 % від їхньої загальної кількості. На підприємствах зосереджено більше двох третин населення, виробляється понад половину валового внутрішнього продукту. Як правило, у розвинених країнах ведеться цілеспрямована активна політика розвитку і підтримки малого і середнього бізнесу. Україна значно уступає як по загальній чисельності малого бізнесу, так і по їхній частці в суспільному виробництві. Частка малого бізнесу в національній економіці приблизно в 5 разів менше, ніж в економічно розвинених країнах. Малий бізнес використовує не більше 3 % основних фондів промисловості, але навіть при цьому їхня частка в суспільному виробництві країни становить 10-11 %.

Проблема створення сприятливих умов для розвитку малого та середнього бізнесу постійно вимагає зміни методів і форм управління цим процесом, удосконалення й уз-

годження функцій управління ним на всіх рівнях. У сучасних умовах регіоналізації економічних процесів подальший розвиток малого та середнього підприємництва потребує глибокого дослідження його системоутворюючих факторів, територіальних особливостей, формування і здійснення ефективної та гнучкої регіональної політики. Тому дослідження можливостей стимулювання розвитку цієї сфери економіки, уникнення проблем, що стають цьому на заваді, є досить актуальним.

Розвиток малого та середнього підприємництва є складним та суперечливим процесом, тому виникає нагальність глибокого і всебічного аналізу основних тенденцій цього процесу та чинників, які на нього впливають [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти питання розвитку підприємництва в Україні висвітлено у працях таких науковців, як Б. Буркиський, З. Варналій, В. Геєць, К. Валунко, М. Бутко, В. Воротін, О. Долгальова, А. Гальчинський, Г. Білоус, В. Герасимчук, М. Крупка, В. Онищенко, В. Пила, С. Реверчук, М. Сизоненко, О. Тимченка, С. Мочерний, В. Захарченко та ін.

Активно процес становлення підприємницького сектору економіки досліджений і у працях зарубіжних авторів: Л. Вальраса, Д. Кларка, М. Вебера, Ф. Гайєка, В. Зомбарта, П. Друкера, Р. Кантільйона, І. Кірцнера, Р. Коуза, А. Маршалла, Ж. Сея, Р. Слоу, Ф. Хайєка, Дж. Шекеля, Й. Шумпетера та ін. [1; 6].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на вагомий внесок науковців у дослідження проблем розвитку малого та середнього підприємництва, ступінь впливу чинників диференціації та структурних особливостей формування цього сегмента в регіональних господарських системах з участю малого та середнього бізнесу залишається недостатнім.

Мета статті полягає у висвітленні регіональних аспектів рівня розвитку малого та середнього бізнесу в Україні, виявлення основних проблем, що його стримують, та пошуку шляхів активізації підприємницької діяльності.

Виклад основного матеріалу. Малий та середній бізнес у розвинутих країнах світу займає лідируючу позицію за чисельністю та обсягами виробництва та створює більшу частину валового внутрішнього продукту. Але, на жаль, його розвиток в Україні потребує суттєвих реформ, особливо на регіональному рівні. У період глобалізації малий та середній бізнес знаходиться у дуже невігідному становищі у порівнянні з великими підприємствами.

Переваги полягають у тому, що мале та середнє підприємництво оперативнo реагує на динаміку ринкового середовища та зміни кон'юнктури, сприяє диференціації споживчого попиту, розширенню номенклатури промислових товарів та послуг. Воно вирішує проблеми зайнятості за рахунок створення нових робочих місць, пом'якшує соціальну напруженість у суспільстві та демократизує ринкові відносини, формує середній клас суспільства. У цьому секторі економіки створюється та функціонує безліч національних ресурсів. Отже, мале та середнє підприємництво є не тільки важливим структурним елементом ринкової економіки, але й впливовою рушійною силою її вдосконалення [1; 2].

Економічні реформи, що здійснюються в Україні, створюють передумови для активізації підприємництва як необхідної складової формування національного економічного простору. Особливої актуальності ці питання набувають у зв'язку з розширенням економічної самостійності регіонів, тому що реалізація регіональних інтересів безпосередньо пов'язана з формуванням бізнес-середовища. Понад 20 років відбувається розвиток малого та середнього підприємництва в Україні. За цей час ці суб'єкти господарювання пройшли етапи від зародження, прискореного розвитку та накопичення проблем для подальшої модернізації.

Показниками вагомості ролі бізнесу є, передусім, дані про його кількісні параметри. За підсумками 2011 року, частка малих та середніх підприємств у загальній кількості підприємств України становить 99,4 % (рис. 1).

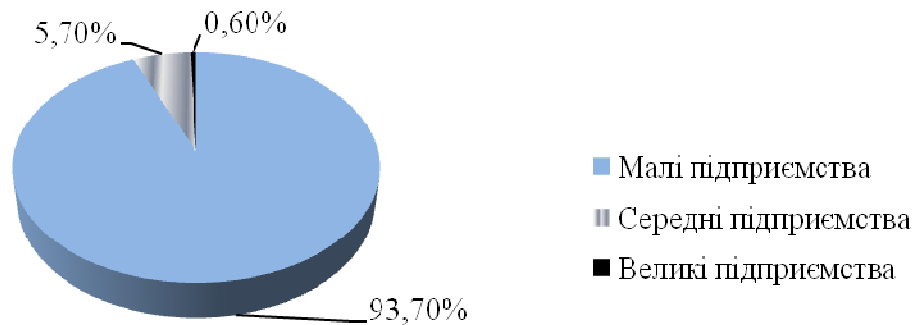

Рис. 1. Структура суб'єктів господарювання України в 2011 році

Джерело: складено автором за даними Державної служби статистики України [7].

За даними Державної служби статистики України, до 2009 року спостерігається не рівномірне зростання кількості малих підприємств в Україні, але в 2010 році їх кількість значно зменшилась. Динаміка кількості малих підприємств та фізичних-осіб підприємців України на 10 тис. наявного населення за останні 5 років подано на рис. 2

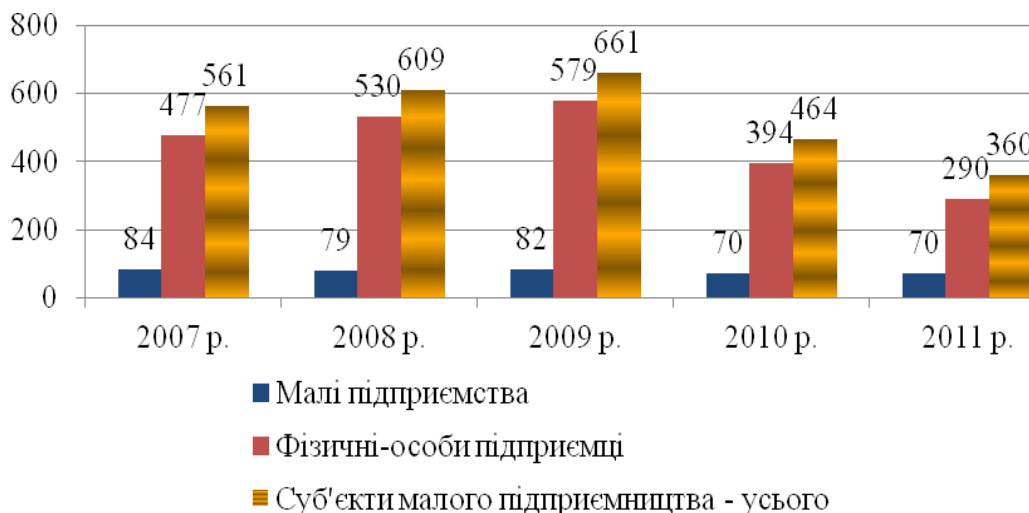

Рис. 2. Динаміка кількості суб'єктів малого підприємництва України на 10 тис. наявного населення у 2007-2011 рр.

Джерело: складено автором за даними Державної служби статистики України [8].

У розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення кількість суб'єктів малого підприємництва в 2010 р. та 2011 р. становила 70, що на 12 одиниць менше в порівнянні з 2009 р. Кількість фізичних-осіб підприємців за останні два роки також значно скоротилося. У 2011 р. їх кількість становила 290, що на 289 одиниць менше у порівнянні з 2009 роком.

Аналізуючи динаміку зміни середніх підприємств в Україні, можна зробити висновок, що їх кількість за останні 5 років майже не змінюється. Так, за підсумками у 2007-2009 рр. їх кількість становила 5 одиниць, а в 2010-2011 рр. зменшилася до 4 одиниць на 10 тис. наявного населення [5]. Для більшого уявлення про діяльність середніх підприємств в Україні проаналізуємо їх основні показники (табл. 1).

Таблиця 1

Основні показники діяльності середніх підприємств в Україні

Показники	Роки				
	2007	2008	2009	2010	2011
Кількість зайнятих працівників, тис. осіб	3482,7	3137,7	2844,2	2507,2	2346,6
Кількість найманих працівників тис. осіб	3480,8	3136,5	2843,1	2506,3	2345,6
Кількість найманих працівників на одному підприємстві	142	138	135	125	122
Фонд оплати праці, млн грн	47012,3	56024,8	50658,2	56128,2	62523,6
Середньомісячна заробітна плата найманих працівників, грн	1125,51	1488,51	1484,83	1866,25	2221,31

Джерело: складено автором за даними Державної служби статистики України [7].

Як свідчить аналіз, кількість зайнятих працівників з кожним роком зменшується. У 2007 році їх чисельність становила 3482,7 тис. осіб, а до 2011 року зменшилась на 1136,1 тис. осіб і становила 2346,6 тис. осіб. Кількість найманих працівників на одному підприємстві теж має тенденцію до зменшення, так, у 2007 році їх чисельність становила 142 особи, а у 2011 році – 122 особи. Фонд оплати праці і середньомісячна заробітна плата найманих працівників з кожним роком зростає.

Малі та середні підприємства розташовані на території нашої держави вкрай нерівномірно. Це пояснюється тим, що Україна є сукупністю неоднорідних територій, кожна з яких є специфічною, з притаманними тільки їй характеристиками. Тому регіональні особливості відіграють найважливішу роль серед багатьох чинників впливу на розвиток малого підприємництва (табл. 2).

Таблиця 2

Основні показники діяльності малих підприємств за регіонами України у 2011 році

Регіони	Кількість суб'єктів МП на 10 тис. осіб наявного населення (одиниць)	Кількість зайнятих працівників (тис. осіб)	Кількість найманих працівників (тис. осіб)	Обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг), млн грн
1	2	3	4	5
Україна	360	4442,2	3036,6	734854,0
Автономна Республіка Крим	342	205,4	141,4	25414,8
Вінницька	326	134,3	87,2	18041,9
Волинська	286	85,9	59,2	9890,5
Дніпропетровська	331	321,8	221,7	61555,1
Донецька	325	360,7	239,1	57400,1
Житомирська	319	109,3	73,1	12357,6
Закарпатська	317	94,8	59,3	10501,3
Запорізька	364	174,0	118,9	27475,1
Івано-Франківська	318	111,4	73,9	11571,7
Київська	429	193,9	128,8	34820,6
Кіровоградська	323	85,7	58,3	12764,8
Луганська	325	179,1	112,4	2362,0
Львівська	284	229,6	168,1	29987,6
Миколаївська	406	108,7	67,3	16927,4
Одеська	419	246,0	157,7	40146,1
Полтавська	360	141,4	95,0	22177,5
Рівненська	284	90,4	59,3	9592,9
Сумська	307	102,8	71,3	10957,1
Тернопільська	283	83,4	56,6	8594,4
Харківська	410	295,5	203,2	49174,8
Херсонська	349	99,0	65,8	13829,0
Хмельницька	397	124,0	73,7	13791,6

Закінчення табл. 2

1	2	3	4	5
Черкаська	336	116,9	77,3	16688,6
Чернівецька	347	69,8	41,2	7974,5
Чернігівська	318	95,7	63,9	10182,6
м. Київ	599	535,8	431,1	172170,1
м. Севастополь	465	46,9	31,8	7243,8

Джерело: складено автором за даними Державної служби статистики України [8].

Наведені дані свідчать, що в Україні найбільша кількість малих підприємств працює у Києві, на другому місці – Севастополь, третє місце посідає Київська область. Так, станом на кінець 2011 р. в українській столиці чисельність малих фірм становила 599 на 10 тис. населення, у Севастополі – 465 малих підприємств на 10 тис. наявного населення, в Київській області – 429 підприємств на 10 тис. населення. По областях України статистика була такою: найвищими показники концентрації малого бізнесу є у Одеській, Харківській, Миколаївській, Хмельницькій, Запорізькій, Полтавській областях (419, 410, 406, 397, 364, 360 підприємства на 10 тис. чоловік населення відповідно), найнижчими - у Тернопільській, Рівненській, Львівській областях (283, 284, 284 підприємства на 10 тис. осіб наявного населення відповідно). За обсягом реалізованої продукції лідируючі позиції займають м. Київ (172170,1 млн грн), Дніпропетровська (61555,1 млн грн), Донецька (57400,1 млн грн) та Харківська області (49174,8 млн грн) [4].

До особливостей регіону, які впливають на його господарський комплекс, слід віднести його економічний потенціал, стан ринкової інфраструктури, наявність ресурсів, людський потенціал, ставлення місцевих органів влади і населення до підприємництва, інформаційне забезпечення, регіональні звичаї населення. Також на функціонування малого бізнесу на регіональному рівні значно впливають макроекономічні чинники, зокрема рівні інфляції та безробіття, ставка оподаткування малого бізнесу, купівельна спроможність доходів населення, частка тіньової економіки та інше [4].

Аналізуючи розподіл малих підприємств по регіонах України, можна виділити властиві йому основні функції.

По-перше, неоціненний внесок малого бізнесу у справу формування численних суб'єктів ринкового господарства, насамперед у створенні ефективного недержавного сектору економіки, орієнтованого на попит, створення конкурентного середовища в регіоні та в його районах.

По-друге, малий бізнес, оперативно реагуючи на зміни кон'юнктури ринку, надає ринковій економіці необхідної гнучкості.

По-третє, величезним є внесок малого бізнесу у здійснення прориву в багатьох важливих напрямках науково-технічного прогресу, сприяючи прискоренню реалізації новітніх технічних і комерційних ідей, випуску наукомісткої продукції.

По-четверте, малий бізнес робить вагомий внесок у розв'язання проблеми зайнятості в районах регіону. Ця функція проявляється у здатності малого бізнесу створювати нові робочі місця й поглинати надлишкову робочу силу під час спадів та структурних зрушень економіки. Якщо в період криз спостерігалось скорочення робочих місць на великих підприємствах, то дрібні фірми їх не тільки зберігали, а й навіть створювали нові.

По-п'яте, важлива функція малого бізнесу полягає в пом'якшенні соціальної напруги, бо саме він є фундаментальною основою формування середнього класу [5; 6].

Аналізуючи функціонування середніх підприємств по регіонах України, нами було виявлено, що найбільша їх кількість також припадає на м. Київ. У 2011 році чисельність середніх підприємств становила 13 на 10 тис. осіб наявного населення. Серед областей лідерами з концентрації середніх підприємств є Київська та Одеська області

(5 одиниць на 10 тис. осіб наявного населення), найнижчий – у Закарпатській області (2 СП на 10 тис. осіб наявного населення). Основні показники діяльності середніх підприємств за регіонами України у 2011 році подано в таблиці 3.

Таблиця 3

Основні показники діяльності середніх підприємств за регіонами України у 2011 р.

Регіони	Кількість СП на 10 тис. осіб наявного населення (один.)	Кількість зайнятих працівників (тис. осіб)	Кількість найманих працівників (тис. осіб)	Середньомісячна зарплата найманих працівників (грн)	Фонд оплати праці (млн грн)
Україна	4	2346,6	2345,6	2567,76	62523,6
Автономна Республіка Крим	4	96,8	96,7	2059,69	2273,8
Вінницька	4	72,2	72,2	1852,75	1498,3
Волинська	3	41,1	41,1	1729,92	752,4
Дніпропетровська	4	176,6	176,5	2690,40	4376,7
Донецька	3	189,5	189,4	3172,25	5690,4
Житомирська	4	61,9	61,9	1836,23	1448,0
Закарпатська	2	41,6	41,6	1720,80	870,0
Запорізька	4	103,1	103,1	2508,71	2323,7
Івано-Франківська	3	37,4	37,4	1776,47	867,6
Київська	5	108,0	107,9	2721,54	3262,2
Кіровоградська	4	43,0	43,0	1754,37	914,8
Луганська	3	93,9	93,9	2819,60	2199,3
Львівська	4	116,5	116,5	2160,19	2543,5
Миколаївська	4	48,1	48,1	2297,41	1104,0
Одеська	5	118,8	118,8	2344,10	2885,3
Полтавська	4	79,1	79,1	2348,40	1826,3
Рівненська	3	43,8	43,8	1895,58	976,2
Сумська	4	52,4	52,4	2026,50	1150,4
Тернопільська	3	33,0	32,9	1673,32	612,8
Харківська	4	145,6	145,6	2156,11	3537,6
Херсонська	3	44,2	44,2	1697,26	909,7
Хмельницька	3	51,4	51,3	1751,95	1099,4
Черкаська	4	66,9	66,8	1933,28	1481,2
Чернівецька	2	28,2	28,1	1691,98	622,3
Чернігівська	4	57,8	57,8	1706,67	1148,3
м. Київ	13	373,6	373,4	3284,00	15556,3
м. Севастополь	5	22,1	22,1	2244,89	593,1

Джерело: складено автором за даними Державної служби статистики України [7].

За кількістю найманих працівників на середніх підприємствах перше місце займає м. Київ (373,4 тис. осіб). Серед областей України на першому місці Донецька (189,4 тис. осіб), друге місце займає Дніпропетровська (176,5 тис. осіб), а третю сходинку Харківська (145,6 тис. осіб). Найменша кількість найманих працівників на середніх підприємствах зафіксовано в Чернівецькій області (28,1 тис. осіб). Найбільший фонд оплати праці на середніх підприємствах спостерігається в м. Києві (15556,3 млн грн), серед областей лідером є Донецька область (5690,4 млн грн), а останнє місце – Тернопільська область (612,8 млн грн). Найвища середньомісячна заробітна плата найманих працівників зафіксована у Донецькій області та м. Києві. Найнижчі її показники у 2011 році спостерігаються в Тернопільській, Херсонській та Чернівецькій областях [7].

Проведений аналіз засвідчує, що кожний регіон має потенціал до подальшого розвитку малого підприємництва, але для цього необхідно створити сприятливі умови. Це

постійно вимагає зміни методів і форм управління цим процесом, удосконалення й узгодження функцій органів виконавчої влади і місцевого самоврядування.

Але, як показує вітчизняний досвід, існує багато причин, що безпосередньо впливають на розвиток малого та середнього бізнесу. Серед них слід виокремити такі:

- відсутність чітко сформульованої державної політики через інституційну складову у сфері підтримки малого підприємництва;
- наявність адміністративних бар'єрів (реєстрація, ліцензування, сертифікація системи контролю і дозвільної практики, регулювання орендних відносин). За даними Всесвітнього банку Україна посідає 137 місце із 195 щодо легкості ведення бізнесу;
- відсутність реальних та дієвих механізмів фінансової підтримки;
- надмірний податковий тиск і обтяжлива система звітності. Важкий тягар оподаткування змушує багатьох суб'єктів малого бізнесу відійти в тіньову економіку;
- невпевненість підприємців у стабільності умов ведення бізнесу;
- надмірне втручання органів державної влади в діяльність суб'єктів господарювання;
- проблема кредитування малого бізнесу [2;5].

Тому подальший розвиток малого та середнього підприємництва потребує формування і здійснення відповідної ефективної та гнучкої державної політики. Аналіз стану та проблем розвитку малого бізнесу в Україні свідчить про те, що подальший розвиток ситуації без активного та позитивного втручання держави може призвести до згорання цього сектора економіки з відповідним загостренням економічних проблем та посиленням соціальної напруги.

Регіональна політика є частиною державної політики, що визначає її просторовий характер, вона повинна мати чітку цільову установку і не зосереджуватися повністю одночасно на усіх актуальних проблемах. Створення сприятливого підприємницького клімату в регіонах України повинно стати запорукою консолідації зусиль щодо удосконалення рівня відносин і співпраці підприємців з органами місцевого самоврядування, місцевими органами державної влади і бути спрямованим на формування привабливого інвестиційного середовища, вдосконалення маркетингової стратегії, інформаційно-консалтингової підтримки малого та середнього підприємництва та реалізації ефективної регуляторної політики на місцевому рівні [3].

Висновки та пропозиції. Запропонований висновок полягає в тому, що мале і середнє підприємство виконує важливі соціально-економічні функції як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. При цьому активність та роль підприємницьких структур на цих ринках безпосередньо залежить від ефективності державної і регіональної політики щодо їх підтримки, інтеграції, взаємодії з великими підприємствами.

Сприяння розвитку малого та середнього підприємництва на регіональному рівні необхідно розглядати як один із найбільш пріоритетних напрямів діяльності місцевих органів влади щодо забезпечення динамічного сталого розвитку територій. Врахування регіональних особливостей при цьому обумовлюється тим, що цей сегмент економіки переважно зорієнтований на місцеві ринки, який допомагає задіяти підприємницький потенціал як вагомий ресурс регіонального розвитку. Потенціал позитивного впливу малого та середнього підприємництва на соціально-економічні процеси не може використовуватися в повному обсязі до того часу, поки не будуть виявлені та ліквідовані негативні фактори, а також обґрунтовані шляхи та механізми поступального розвитку діяльності малих підприємств, як важливого сектору національної економіки [6].

Адже саме малі та середні підприємства - тенденційно-інноваційні, гнучкі й витратно-ефективні – за підтримки держави й за стимулюючих умов, особливо на регіональ-

ному рівні, спроможні допомогти вийти Україні на новий рівень розвитку. Це сприятиме раціональному використанню просторового ресурсного потенціалу, посиленню мотивації трудової діяльності, поступовому піднесенню рівня добробуту, впливатиме на досягнення рівноправного партнерства та бюджетної самодостатності регіонів у світовому економічному співробітництві.

Список використаних джерел

1. *Бейгул С. Б.* Розвиток малого підприємництва в регіонах України [Електронний ресурс] / С. Б. Бейгул, Т. В. Романова // Ефективна економіка. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=479>.
2. *Зелена книга* малого бізнесу України. Оцінка та перспективи шляхів розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.irf.ua/files/ukr/programs/rol/green_book2.pdf.
3. *Мишакова Н. А.* Малый бизнес как фактор социально-экономической стабилизации региона в условиях кризиса / Н. А. Мишакова, О. В. Сычева // Вісник Донбаської державної машинобудівної академії. – 2009. – № 2 (16). – С. 202-207.
4. *Основні показники* діяльності малих підприємств за регіонами України у 2011 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
5. *Проблеми* розвитку малого бізнесу в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://intkonf.org/safonova-yu-stashko-i-problemi-rozvitku-malogo-biznesu-v-ukrayini/>.
6. *Сігуа В. Т.* Регулювання розвитку малого підприємництва в контексті структурних трансформацій промислових регіонів [Електронний ресурс] / В. Т. Сігуа, В. Ю. Медвідь // Всеукраїнська академічна спілка фахівців професійної оцінки наукових досліджень і педагогічної діяльності. – Режим доступу : <http://www.icp-ua.com/uk/node/538>.
7. *Діяльність* суб'єктів господарювання : статистичний збірник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua/druk/katalog/kat_u/2012/11_2012/zbr_bsg_2011.zip.
8. *Діяльність* суб'єктів малого підприємництва : статистичний збірник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua/druk/katalog/kat_u/2012/12_2012/zb_dmp_2011.zip.